

Bevezetés

IV. (Boldog) Károly magyar királyként viselte „a negyedik” jelzőt: osztrák császárként I. Károlyként említjük. Tekintettel arra, hogy önmaga a magyar nyelvű aktákon, iratokon egyszerűen a Károly aláírást alkalmazta, a továbbiakban mi is így teszünk.

Az eddigi utolsó magyar király életének ismertetése előtt szükségesnek látjuk az alábbiak nyomatékosítását:

1) Károly egyházjogi szempontból csak boldog, nem pedig szent.

2) Károly életének vizsgálatához, valamint az arról való beszéd előkészítése során a lehető legnagyobb mértékben el kell szakadni a köztársasági államformából következő téves és torz toposzoktól: bele kell helyezkedni a monarchia szellemi és erkölcsi horizontjába. Mindebből következően például erősen ajánlott a *királypuccs* fogalmának mellőzése.

3) Végezetül: a helyes értékeléshez a korabeli középhatalmi szerepet betöltő Magyar Királyság akkori helyzetébe kell elhelyezni magunkat, amely gyökeresen eltér a mai ország politikai, mentális, de legfőképpen morális szituációjától. Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy a király uralkodását és megkoronázását is a *háború* körülményei alakították. Ha ezeket a gondolati váltásokat nem tesszük meg, szükségképpen torzíva értelmezzük Károly életét.

Család, származás

Boldog IV. Károly király 1887. augusztus 17-én született az alsó-ausztriai Persebeug kastélyban. A keresztségben a Karl Franz Josef Ludwig Hubert Georg Maria nevet kapta, kizárólag az elméletben alkalmazott „polgári” neve a von Österreich vagy magyarul az „Ausztriai” névvel egészült volna ki. Károly második és harmadik utónevének adása során természetesen Ferenc József császár és király előtt tisztelgett a család, és ez az örökség regnálása során sokban elkísérte utolsó királyunkat. Károly ötödfokú rokona volt Ferenc Józsefnek, vagy más szóval, másodunokaöccse volt.

Károly szülei Ottó főherceg (1865–1906), valamint Mária Jozefa szász főhercegnő (1867–1944). Ottó Ferenc Ferdinánd trónörökös öccse, és az előbbi morgantikus házasságát követően 1903 és 1906 között ő volt a Monarchia második számú uralkodójelöltje. Ottó azonban erkölcsi élete miatt kétes hírű uralkodó lehetett volna: számos közéleti botrány fűződik nevéhez. Egy ízben például – a szó legszorosabb értelmében – pusztán egy szál karddal oldalán lépett fel az egyik mulató színpadjára. A bécsiek a szép Ottó néven emlegették a fess, jóképű főherceget, azonban szenvedélyessége és kicsapongásai végeztek vele: szifiliszben halt meg 1906-ban.

Károly – apjával ellentétben – Mária Jozefa hívő és gyakorló katolikusként élte mindennapjait, és az általa biztosított nevelés teremtette meg a későbbi uralkodó morális tartásának hátterét. A korábbiakból egyenesen következően Károly szülei

házassága igen rossz volt: a frigy elsőrendűen dinasztikus érdekeket szolgált, és a felek között nem alakult ki kölcsönös szimpátia, megértés. Ottó megvetette, kigúnyolta feleségét, akit több ízben „apácának” titulált. A frigyből Károlyon kívül még egy gyermek származott, Miksa Jenő főherceg (1895–1952), aki azonban nem töltött be jelentős politikai pozíciót.

Trónörökössé válás

Amikor Károly 1887-ben meglátta a napvilágot, a birodalom trónörököse Rudolf főherceg volt, aki két évvel később önkezével vetett véget életének. A trónörökös ekkor Ferenc József második öccse, Károly Lajos főherceg lett, akinek halálát az okozta 1896-ban, hogy ivott a Jordán fertőzött vizéből. A trón várományosa így Károly Lajos legidősebb fia, Ferenc Ferdinánd lett.

Ekkor Károly még mindig igen messze állt attól, hogy valaha uralkodóvá váljon. Ezt a folyamatot Ferenc Ferdinánd morganatikus, azaz rangon aluli házassága (melynek következtében Ferenc Ferdinánd összes gyermekét kizárták az öröklési sorból), Károly apjának viszonylag korai halála, végül pedig a szarajevói merénylet gyorsította fel. Ebből azonban az is következett, hogy Károlyt nem készítették fel elsőrendűen arra, hogy trónörökös lesz belőle, így csak a szokásos főhercegi nevelésben részesült. Ez a folyamat két elemből épült fel: egyrészt polgári képzésből, másrészt pedig katonai neveletésből.

Károly középfokú tanulmányait a bécsi Schottengymnasiumban végezte. Ez egy nyilvános és jóhírű egyházi gimnázium volt, de a főhercegek rendszerint csak magántanulók voltak. Károly anyja azonban – nem kis mértékben férje kicsapongó életvitele miatt – minél jobban ki akarta szakítani fiát az udvari környezetből.

Károly jó tanuló volt, de még többet nyomott a latban a hitéletben való buzgósága, kitarása. Feltűnő volt például, hogy kerülte az ivászatokat, tivornyákat, valamint szorgalmas templomlátogató volt. Az érettségi vizsga letételét Ferenc József személyesen tiltotta meg Károly számára, mivel méltatlannak érezte, hogy egy főherceg effajta *examen*ben méretessék meg. Ez mai szemmel hüvös, arisztokratikus távolságtartásnak tűnik, de az akkori mércével mérve logikus döntés volt az uralkodó részéről. Károly később Prágában folytatott jogi tanulmányokat, de rendszeres képzésben nem részesült, nem diplomázott: ezt a családi szabályzat egyszerűen méltatlannak ítélte.

A Habsburg-családban szinte szokásos módon Károly a német anyanyelve mellett kiválóan, akcentus nélkül, a mai fogalmak szerinti C1 (felsőfok) – tehát nem anyanyelvi – szinten beszélt csehül és magyarul. Természetesen az angol, francia, olasz, spanyol nyelv sem jelentett gondot számára, emellett a humán gimnáziumban latinul és ógörögül is tanult.

Károly katonai képzése még gimnáziumi tanulmányai idején megkezdődött, hiszen a Habsburg Birodalom hagyományainak megfelelően az erre alkalmas férfi

családtagok a katonai szolgálatra is felkészültek. 16 éves korában hadnaggyá avatták, majd 1906-ban megkezdte tényleges katonai szolgálatát, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen uralkodása végéig tartott. Károlyt a lovassághoz osztották be: a birodalom mindhárom lovas fegyverneménél, vagyis a dragonyosoknál, az ulánusoknál, végül pedig a huszároknál is szolgált. Pontos szolgálati helyei a következők voltak: 1. ulánusezred (Csehország), 7. dragonyosezred (Lemberg), 1. huszárezred (Budapest). A főhercegeknél szokásos módon igen gyors volt az ekkor már trónörökössé avansáló Károly előmenetele, így a világháború kezdetén már ezredesi rendfokozattal rendelkezett (ezt a rendfokozatot a katonák normál előmenetelben 48–52 évesen érhatték el, Károly pedig csak 27 éves volt). A trónörökös katonai karrierje 1915-ben gyorsult fel: ekkor lett tábornok, vezérőrnagyi rendfokozatban, 1916-ban már altábornagy, majd lovassági tábornok, végül vezérezredes lett, Ferenc József halálával pedig automatikusan tábornaggyá lépett elő. Ezzel párhuzamosan a flotta tengernagyi rendfokozatait is megkapta, miközben a haditengerészetnél semmilyen tapasztalatot sem szerezhetett.

Károly fegyelmezett és jó katona volt, mindazonáltal rendkívüli katonai talentumokkal nem rendelkezett. Képessége kibontakozását itt is nehezítette, hogy a középkori szokásjog alapján az uralkodóház tagjai *per definitionem* katonák és hadvezérek, akiknek így nincs szükségük külön katonai képzésre.

Házassága

Károly életének megértéséhez a legfontosabb kulcsa házasságának vizsgálata: az ellene felhozott vádak egyik központi témája ugyanis az volt, hogy „papucsférj” volt, és a birodalmat valójában felesége Bourbon-Pármái Zita (1892–1989) császárs- és királyné irányította.

Károly házasságát hosszas diplomáciai és családi készületek előzték meg. A kor szabályainak megfelelően királyi család csak királyi család tagjával léphetett frigyre – ellenkező esetben morganatikus házasságról lehetett csak beszélni. Megjegyezzük, hogy Ferenc Ferdinánd esetében még az is kevés volt, hogy felesége az egyik legősibb cseh arisztokrata családból származott.

A királyi családok száma természetesen azonban igen korlátozott volt, ezért került sor több esetben arra, hogy unokatestvérek is házasságra léptek – ez történt Wittelsbach Erzsébet és Ferenc József esetében is. Ilyen esetekben külön pápai engedélyre volt szükség. E ténynek pusztító genetikai következményei is lettek, és ezzel a 19. században már maguk az érintettek is tisztában voltak.

Károlyt 1909-ban mutatták be a Bourbon-dinasztia itáliai ága leányának, Zitának. E család uralta Pármát az olasz egyesítésig, amikor is elűzték őket a trónról, és a Savoya-dinasztiából származó olasz királyra testálták uralkodói jogaikat. Tényleges hatalommal gyakorlatilag így nem rendelkeztek, viszont királyi családnak számítottak. Szerencsés módon Károly és Zita között szerelmi kapcsolat is létrejött, és

az arával szemben Ferenc Józsefnek sem lehetett kifogása, bár a Bourbonokról nem igazán volt pozitív véleménye, és baljós előjelnek számított, hogy az addigi utolsó Bourbon–Habsburg-házasság drámai véget ért XVI. Lajos és Mária Antónia francia forradalom alatti kivégzésével. A források alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a fiatalok egymásra találását komolyan támogatták az uralkodóházak részéről – például hír terjedt arról, hogy Zitát eljegyezte egy spanyol herceg; mindez aztán katalizálta Károly nősülési szándékait.

Az eljegyzésre 1911. június 13-án, a frigyre pedig 1911. október 21-én került sor; Károly ekkor 24, Zita pedig 19 éves. A szertartás alkalmából X. Piusz pápa levélben köszöntötte az ifjú párt, és felhívta a figyelmüket arra, hogy rengeteg szenvedésben lesz osztályrészük. A házasságból – amely Károly korai halálával mindössze 11 évig tartott – nyolc gyermek származott, az első gyermek, Ottó koronaherceg 1912. november 20-án született. (A koronaherceg és a trónörökös-főherceg közötti különbség, hogy előbbi cím azokat illette meg, akik már születésükkor trónörökösnek számítottak. Az utolsó trónra is lépő koronaherceg II. József volt 1780-ban.) Károly és Zita házassága harmonikus volt, jóllehet az első világháború idején együtt töltött idejük drámai módon megcsappant, hiszen a gyermekágyas főhercegnő, majd császárszár- és királyné nem minden esetben követhette Károlyt állandó utazásai közepette.

Zita valóban jelentős befolyást gyakorolt a birodalom vezetésére, de közel sem akkora mértékben, mint amennyire híreszteltek. A Sixtus-levelek – Károly békekísérlete 1917-ben – elküldésében viszont valóban döntő szerepe volt, sőt, Károly hivatalos feljegyzésben utasította külügyminiszterét, hogy minden fontosabb külpolitikai történésről tájékoztassa a császárnét. A királyné markáns szerepet játszott Conrad vezérkari főnök leváltásában is, akivel szemben merev katolicizmusa is megnyilvánult: mivel a tábornok 1915-ben egy elvált asszonyt vett feleségül, egyszerűen *persona non gratá*vá vált az udvarban. Zita a kulcsfontosságú kérdésekben többször is nyíltan interveniált; 1918. november 11-én például szenvedélyesen érvelt Károlynak, hogy nem mondhat le uralkodói jogairól – mindezt az osztrák nemzeti tanács küldöttségének jelenlétében. A későbbiekben ismertető békekötés esetében is meghatározó szerepet töltött be: nem túlzás azt állítani, hogy hasonló fontossággal bírt, mint korábban Erzsébet királyné.

Zita Károly halála után 67 éven keresztül volt özvegy.

Úton a háborúba

Károly első jelentősebb nyilvános szereplésére 1913 őszén került sor, amikor részt vett a lipcsei csata 100. évfordulójára szervezett nemzetközi megemlékezésen. Személye lényegesen eltért a trónörökös Ferenc Ferdinánd habitusától, mindenekelőtt agresszív, autoriter vezetési stílusától. Károlyban mindenki a Monarchia reményét látta, aki Ferenc Ferdinánd után talán jobban fogja kormányozni a birodalmat. Valójában azonban Károly sok szempontból a trónörökös reformokra építő, a dua-

lizmust is átalakítani kívánó politikájának befolyása alá került. A kettejük közötti legdrámaibb különbség mégis a hazánkhoz fűződő viszonyban rejlett: míg Ferenc Ferdinánd a szó legszorosabb értelmében gyűlölte a magyarokat, még inkább a magyar dzsentri politikáját, addig Károly jóval nagyobb megértéssel, szeretettel viszonyult az országhoz. Ekként értelmezhetjük Ferenc József reakcióját is, amikor a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merényletről, illetve haláluk híréről értesült: „Ez valóban borzasztó, de Károly mégiscsak kedves ember”.

A szarajevói merényletet és nagybátyja halálát követően Károly lett a birodalom trónörököse, és levelei alapján egyértelműen kijelenthető, hogy nehéz szívvel, de ő is elfogadta a Szerbia elleni háborút, mivel Ferenc Józsefhez hasonlóan védelmi háborúként tekintett az állami szintre emelt délszláv terrorizmus elleni harcra. Mindenesetre a háború elindításában semmilyen felelőssége sem volt, hiszen nem töltött be közpolitikai funkciót.

A háborúban

Mivel az agg Legfelsőbb Hadúr, a 84 éves Ferenc József már nem vállalhatta el a tényleges főparancsnoki teendőket, a korábbi tervek szerint háború esetén Ferenc Ferdinánd lovassági tábornok lett volna a főparancsnok. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása egyébként elég kilátástalan helyzetbe sodorta Károlyt, hiszen míg elődje a hadsereg egyik első számú embere, főfelügyelője volt, addig Károly jóval alacsonyabb – mindössze zászlóalj-parancsnoki – beosztást töltött be. Ezért nem meglepő, hogy Károlyt még túlzottan fiatalnak tartották a főparancsnoki teendők ellátására. A posztot így a Habsburg-ház egyik másik tagja, Frigyes főherceg kapta meg, aki mellett a trónörökös adjutánsi feladatokat látott el. A hadsereg tényleges irányítását ellátó Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök – több-kevesebb sikerrel – igyekezett a hadműveleti irányítástól távol tartani a trónörökösöt, mert úgy vélte, hogy Károly részvétele inkább hátráltatná a munkát. A trónörökös maga is tisztában volt ezekkel a nehézségekkel, megbízatását egyfajta tanulóidőszakként értelmezte.

Károly a háború első napjaiban csatlakozott a hadsereg-főparancsnoksághoz, amelynek székhelye ekkor Przemyslben volt. A trónörökös-főherceg hamarosan a tűzkeresztségen is átesett, amikor egyik frontlátogatása alkalmával orosz tüzérségi tűz zúdult az érintett területre. Az osztrák–magyar hadseregnek az uralkodó emiatt parancsba adta, hogy Károly nem kerülhet életveszélyes helyzetbe. E döntés hátterében az állt, hogy az uralkodó, valamint a trónörökös halála esetén Károly legidősebb fia, Ottó következett az öröklési sorban, aki azonban kisgyermekként nem láthatta el a birodalom irányítását. Ez a helyzet valódi államkatasztrófát idézhetett elő, amelynek kockázatát nem lehetett megengedni. Károly így magas társadalmi pozíciója révén, valamint Ferenc József személyes elvárásának engedelmeskedve leginkább protokolláris feladatokat látott el: gyakran felkereste az első vonalakat, valamint a hadikórházakat, jelentősen erősítette a harcoló csapatok morálját.

Miután a prazemysli főhadiszállást az oroszok előretörése nyomán ki kellett üríteni, és Károly a szó legszorosabb értelmében az utolsó pillanatban hagyta el az erődrendszert, a császár Bécsbe rendelte. Új feladatkörében a császárváros és a frontok között ingázott, rendszeresen jelentést téve a hadihelyzet alakulásáról. A szociálisan egyébként is érzékeny főherceg katonákkal szembeni empátiáját tovább növelte, hogy a fiatal trónörökös számos bajtársa és barátja veszett oda már a háború első heteiben: a lovassági alakulatok néhány hónap leforgása alatt 80–90%-os veszteséget könyvelhettek el.

Károly közvetlen hangnemben tudott szót érteni a csapatokkal, amely tovább emelte megbecsülését. Különösen értékesnek bizonyult galíciai helyismerete, amely bensőségebbé és könnyedebbé tette a kommunikációt a tartomány bizalmatlan ruszin és zsidó lakosaival szemben is. Fiatal kora és edzett lovas volta következtében olyan helyekre is eljutott, ahová máskülönben nem érkeztek hasonló rangú személyek.

Károly már trónörökösként is rengeteget utazott a birodalom területén, amely előre jelezte, hogy uralkodóként is fontosnak fogja tartani alattvalói gondjainak megismerését. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a háború folyamán megközelítően 80 ezer (!) kilométert tett meg. A világháború kezdetén elszenvedett komoly harctéri kudarcok ráébresztették a Monarchia nehéz katonapolitikai helyzetére, ugyanakkor elégedetten nyugtázta a dualista állam csapatainak elszántságát és hősiességét. Különösen szívébe zárta a magyar csapatokat, akiknek harctéri eredményeiről többször elismerően szólt.

A trónörökös látogatásai, jelentései azonban nemcsak üres, protokolláris utak leírásai voltak: nem kis részben a déli hadszíntéren tett 1914. decemberi látogatása tapasztalatai nyomán döntött az uralkodó a balkáni főparancsnok, Oskar Potiorek tábornaszernagy leváltása mellett. Szintén fontos feladata volt 1915. január 20-án a német szövetségessel való egyeztetés lefolytatása, amikor II. Vilmos császárral és Falkenhayn német vezérkari főnökkel tárgyalt. Ezen egyeztetések alatt Károly szilárdan védelmezte a Monarchia azon álláspontját, hogy Olaszországot területi engedmények árán tartsák távol a háborútól.

Károly katonai karrierjében 1916 elején váratlan változás történt: februárban – immár vezérőrnagyi rendfokozatban – kinevezték a XX. hadtest parancsnokának, amelynek élén jelentős sikereket könyvelhetett el a Monarchia májusi, dél-tiroli offenzívája során. Ezt követően az orosz frontáttörés (Bruszilov-offenzíva) elhárításában hadseregparancsnokként vett részt, majd Erdély védelmében már hadsereg-csoportot irányított.

E villámgyors karrier háttérében több tényező egybeesése állt. Egyrészt erodálódott a harctéri kudarcok miatt a Monarchia tábornoki kara (több generálist le kellett váltani), másrészt ekkorra már nyilvánvalóvá vált a mind erősebb függés Németországtól. Mivel a dualista állam számára elfogadhatatlan volt, hogy egész hadseregek álljanak *német* parancsnokság alatt, Károly személye jó kompromisszumot kínált mindkét fél számára. Károlyt a német hadsereg egyik legkiválóbb generálisa

támogatta vezérkari főnökként, Hans von Seeckt tábornok személyében. Az erdélyi harctér kiemelkedő fontosságát mi sem bizonyította jobban, hogy Károly Stürgkh osztrák miniszterelnök 1916. októberi meggyilkolását követően sem tért vissza Bécsbe, és csak Ferenc József néhány héttel későbbi súlyos betegségekor utazott el a császárvárosba. A hadszínteret november 11-én őszinte sajnálatára hagyta el, hiszen az erdélyi harcok tapasztalatai elmélyítették a magyar nép iránti rokonszenvét. Károly vezetése alatt a hadszíntérré vált Székelyföldet hat hét alatt sikerült megtisztítani a románoktól. A trónörökös különösen megrázta a székely menekültek tömeges és embertelen kálváriája, akik nyomorúságos körülmények közepette próbáltak nyugat felé haladni. A menekültek száma megközelítette a 300 ezer főt, és többségük nő, gyerekek vagy öregek voltak.

Az eddigiekből is látható, hogy Károly feladatai alapvetően a Monarchia katonai erőfeszítéseivel kapcsolódtak, a belpolitikai folyamatokban kevésbé vett részt. A dinasztia magánéleti eseményeinek sajtóbeli említése és bemutatása – természetesen – alapvetően pozitív volt, élvezték a sajtó támogatását, de a fiatal trónörökös példás családi élete különösképpen a boldog békeidők emlékezetét idézte a Monarchia lakossága számára. A trónörökös helyzetét viszont ebben az időszakban – és különösen Olaszország antant oldalán való hadba lépését követően – számos megalapozatlan vád nehezítette: feleségét gyakran érte az a megalapozatlan vád, hogy összejátszik az ellenséggel.

1915-ben Károly még szinte naponta érintkezett Ferenc Józseffel, de miután 1916 elején az uralkodó ismét engedélyezte számára a frontszolgálatot, jóval ritkábban válhattak szót.

Az első, háborús hónapok, majd 1916 borzalmainak közvetlen megtapasztalása már trónörökös korában meggyőzték Károlyt a mielőbbi békekötés szükségességéről, így trónra lépése után egyik legfontosabb feladatának a háború lezárását tekintette. E cél elérése érdekében 1916 végén a hadsereg főparancsnoki beosztását is átvette. A trónörökösként szerzett gazdag tapasztalatok ugyanakkor mégsem készíthették föl arra, hogy 1918 őszén megmenthesse a dualista államot annak összeomlásától.

A Legfelsőbb Hadúr

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halálával Károly lett a birodalom uralkodója, ezzel pedig Legfelsőbb Hadura. Károly néhány nappal később, december 2-án átvette a birodalom tényleges katonai főparancsnoki tisztét, és leváltotta Frigyes főherceget. Maga a dátum is szimbolikus volt és egy programot is jelentett, hiszen Ferenc József 1848-ban e napon lépett trónra. Ne feledjük, hogy akkor Ferenc József önmagát is neoabszolutista monarchaként határozta meg! E szellemnek megfelelően – vagyis a tényleges hatalommal bíró uralkodó eszményképe mentén – Károly nem elégedett meg a protokolláris teendőik ellátásával, hanem aktívan beleszólt a haderő operatív irányításába. Mivel az osztrák császárokat nem koronáz-

ták meg, a birodalom ausztriai felében nem történt ünnepélyes aktusú hatalomátvétellel, de a Magyar Királyságban december 30-án került erre sor.

A koronázás

A magyar király koronázása a Szent Korona-tanra épülő magyar alkotmány egyik alappillére volt. A szertartás módja a századok folyamán aprólékosan kidolgozott rendszerré vált. Fő szabály volt, hogy a királyt csak az esztergomi érsek, csak a Szent Koronával, az aktuálisan kijelölt koronázótemplomban koronázhatja meg. Budapesten mindössze két uralkodót emeltek királlyá: Ferenc Józsefet 1867-ben, IV. Károlyt pedig 1916-ban. A török időktől Pozsony volt a koronázóváros, a középkorban pedig Székesfehérvár. A szertartás előkészítése igen sok történelmi kutatást igényelt, mivel igény volt a közép- és kora újkori hagyományok minél teljesebb átmentésére. A meghívott főrendek például nem egy esetben elővették az őseik által a korábbi koronázáson viselt, molyrágta, kopott ruhákat, és azokat megjavítva érkeztek a budai várba: ezzel is a hagyományokat őrizve.

A koronázás ceremóniájának előkészítésével és koordinálásával külön bizottságot bízta meg. A koronázás egy olyan nemzetet egyesítő szertartásnak számított, amelyhez hasonlót a rá következő száz évben nem sikerült rendezni. Ez világosan kitűnik a korabeli sajtó- és egyéb beszámolókból, visszaemlékezésekből, hiszen a monarchiával amúgy kevésbé szimpatizáló szociáldemokraták sem tiltakoztak és nem szerveztek tüntetést sem ellene. Tény viszont, hogy az ország bolsevizálódására még közel két évet kellett várni az oroszországi forradalmakat követően; ekkortól a legszélesebb nemzeti ügyek esetén sem mondhatjuk többé, hogy azok teljes támogatást élveztek volna. Másképp megfogalmazva – egyben némi iróniával mondhatjuk –, hogy az 1916. évi királykoronázáskor a magyar (szélső)baloldal is egyértelműen része volt a közös össznemzeti ünnepnek.

Károly és Zita fokozottan törekedtek arra, hogy a lehető legkisebb pompával menjen végbe a szertartás. Szociális érzékenységüket jelzi, hogy a hagyományos pénzadományokat a hadiárvák és özvegyek ellátására, továbbá a koronázási díszebéd nagy részét is a hadikórházak részére ajánlották fel. Fontos aktust jelentett az aransarkantyús vitézek avatása, akik közül több invalidus katona is akadt, illetve többük közvetlenül a koronázás előtt érkezett vissza a frontról.

A szertartás hangulatát a jelen lévő külföldi újságírók véleménye tükrözte a legjobban: „Ilyet csak a magyarok tudnak!” Vagy: „Mintha csak álmodnánk. Ilyenről csak a mesékben hallottunk!”

A szertartás természetesen a királyi párra is mély hatást gyakorolt. Károly a legkomolyabban vette az eskü szertartása tett ígéreteit, amelyek megtartása a mindenkori magyar uralkodók kötelező politikáját írta elő: 1) az igazságosság fenntartása 2) a törvények betartása és betarttatása 3) az egyház békéjének megőrzése – ez a kora újkortól a felekezeti béke megőrzését is magában foglalta.

A ceremóniát egyetlen kisebb incidens zavarta meg: Károlynak kifejezetten kis feje volt, így az amúgy is sapkával hordott, kb. 68–70-es méretű, Szent Korona megbillent a fején, és a koronázó dombra való felvágatásakor kis híján leesett a korona a földre. Mindazok, akik látták ezt az eseményt, baljós előjelként tekintettek erre, miközben pedig pozitív előjelnek látszott, hogy a szürke, ködös december 30-i időjárás során egy rövid időre pont akkor sütött ki a nap, amikor Károly letette az esküt a magyar alkotmányra.

Az apostoli király

Az 1916. december 30-i koronázással Károly egyben apostoli királlyá vált, hiszen ez volt a magyar királyok legfőbb címe. Történeti szerepe és jelentősége a spanyol királyok „legkatolikusabb” vagy a francia királyok „legkeresztényibb” címéhez hasonló. Eredete egészen Szent István királyig nyúlik vissza, hiszen a király életét bemutató elbeszélések szerint az államalapító királyt a pápai hatalom ruházta föl ezzel a jelzővel, mert mint az apostolok, „előzmények nélkül sok népet térített a keresztény vallásra”. Ez a látszólagos formalitás tényleges egyházpolitikai befolyást is takart. Kifejezte a magyar uralkodói hatalom kifejezetten katolikus jellegét és az egyház iránti segítő jóindulatát, amely előfeltétele annak, hogy az Apostoli Szentszék a magyar királyok főkegyúri joggyakorlatát elismerje.

Magyarországon a Habsburgok a 18. században az apostoli királyság intézményére és a belőle levezetett főkegyúri jogra támaszkodva igyekeztek állami hatalmukat a magyarországi katolikus egyházra is kiterjeszteni, ami a jozefinizmus politikai rendszerének intézményesülését jelentette. Ferenc József erre a hatalomra támaszkodva szólhatott bele az 1903. évi pápaválasztásba, amikor vétót emelt az elsőre választott bíboros ellen. A pápai trónra ennek köszönhetően kerülhetett a később szentté avatott X. Piusz.

Károly – Ferenc Józsefhez hasonlóan – uralkodása folyamán is gyakorolta valóságos kötelezettségeit: teljesítette egyszerű katonasággal közvetlen szomszédságában mindig ott állt imaszámolya is, melyet rendszeresen használt is. Elődjéhez hasonlóan benne is az a konzervatív meggyőződés élt, hogy az egyház a birodalom egyik legfontosabb támasza, melyet neki – mint „apostoli” uralkodónak – oltalmaznia és támogatnia kell.

A király a háborúban

Károly trónra lépésének idején az Osztrák–Magyar Monarchia a többi európai nagyhatalomhoz hasonlóan már negyedik éve állt háborúban, és a konfliktus egyre súlyosbodó következményei mindinkább meggyőzték a királyt a békekötés szükségességéről. Ennek morális hátterét a borzalmas és szinte felmérhetetlen anyagi, em-

beri és morális veszteségekkel járó küzdelem adta, hiszen a csatamezőkön csaknem egy teljes generáció színe-virága lelte halálát. A háború kirobbanásakor hisztérikus lázként kitörő nacionalista érzelmek helyét ekkor már a fásultság és depresszió vette át. A vérontás kezdetén a Monarchia még Németország többé-kevésbé egyenrangú partnere lehetett, de Károly trónra lépésének idején ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A dualista állam helyzete alapvetően megingott, és fokozatosan Németország vontatmánya lett. Mire Károly lett a Legfelsőbb Hadúr, pusztán egy megtizedelt és meggyengült hadsereg irányítását láthatta el.

Károly uralkodása idején még négy nagyobb csatára, illetve hadjáratra került sor. 1917-ben zajlott a tizedik és tizenegyedik isonzói csata, amelyek volumenükben jelentősen meghaladták az előző kilencet. A Monarchia hősiiesen védekezett, de a Karszt poklában lassan felmorzsolódni látszott a haderő az olasz presszió súlya alatt. Ellentámadásra volt szükség, amelyet Károly önerőből szeretett volna végrehajtani, de a németek ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is erősítést küldjenek. Az október 23-án kezdődő tizenkettedik isonzói csata volt az első alkalom a folyó mentén, hogy a Monarchia támadott, és nem védekezett. A hadművelet utóbb caporettoi áttörésként vonult be a hadtörténetbe, és a teljes világégés egyik legnagyobb győzelmét jelentette a központi hatalmak számára: az olaszok vesztesége meghaladta a 800 ezer főt. A frontot csak jelentős angol–francia támogatással, mintegy 140 km-rel nyugatabbra, a Piave folyónál sikerült stabilizálni az antantnak.

Az olasz hadszíntéren került sor a Monarchia utolsó nagy offenzívájára 1918 júniusában, amely azonban néhány nap alatt kudarcot vallott. Az „éhségoffenzívának” is nevezett hadművelet 150 ezer fős veszteséggel járt, a nélkülözések közepette a katonák lerongyolódtak és éheztek. Egy átlagos katona súlya 50 kg körül volt a hiányos ellátás következtében.

1917 nyarán pedig a keleti front utolsó nagy összecsapására került sor (Kerenszkij-offenzíva). Károly vezetése alatt a Monarchia visszaverte az orosz támadást, és felszabadította az orosz megszállás által érintett kelet-galíciai, valamint bukovinai területeit.

Károly hadvezéri működésének mérlege így összességében nem tekinthető rossznak, még ha az olaszok 1918. október 24-i támadása végül meg is törte a dualista állam haderejét. A csapatok morális tartására azonban jellemző adat, hogy a súlyos nélkülözések ellenére is csak október 28-án sikerült az ellenségnek a front áttörése, a további ellenállás pedig a hátszágai alakulatok lázadása miatt vált lehetetlenné.

Károly uralkodóként is gyakran látogatta a csapatokat, így továbbra is személyes benyomásai voltak a háborúról. Jellemző epizód például a 11. isonzói csatát követő eset: a harcok egyik központja a Monte San Gabriele-hegycsúcs volt, amelynek ormát 13 olasz dandár ostromolta, de a védők kitartottak a rendkívül heves harcokban. Károly nem sokkal a csata után megszemlélte a hegyet, és az ott látott borzalmak tovább erősítették pacifizmusát. A hegy egyik pontján, ahol egyszerre harminc embert aprított miszlikbe az ellenség telitalálata, a király egy rövid ima után, megrendülten ennyit mondott vezérkari főnökének, Arznak: „Ezért tovább senki nem

viselheti a felelősséget, befejezem a háborút. [...] A világ elég nagy hozzá, hogy a népek képesek legyenek egymást elviselni.”

A caporettói áttörést követően egy frontlátogatás kis híján Károly életét követelte: a király gépkocsija elakadt a megáradt Torrente Torre patakban, és Károlyt elsodorta az ár. A fiatal főparancsnokot kísérete csak ügyel-bajjal tudta kimenteni.

Az ismeretlen reformer

Károly uralkodásának legfontosabb jellemzője a változásra való nyitottsága, vagyis a reform volt. Követte ugyan Ferenc József konzervatív hagyományait, de mert változtatni is azokon. Sokszor hirtelen hozott meg fontos döntéseket, amiért a *der Plötzliche* (kb. a 'hirtelen') jelzővel illették. Adatainkból úgy tűnik, hogy világi értelemben jó királlyá válhatott volna, ha elég idő állt volna rendelkezésére. Ráadásul, mivel háború volt, az egyes hibák, rossz döntések súlya jóval nagyobbra nőtt, mint az békeidőben történt volna.

Károly két éves uralkodása során számos bátor reformintézkedést tett. Ezek közül a legfontosabbak:

1) SZOCIÁLIS REFORMOK

Károly szabályozta a házbérek maximális összegét, valamint a mai minimálbér fogalmához közelítő juttatást vezetett be. Lándzsát tört a nők bérének emelése mellett, amely a hadigazdaságban döntő fontosságú volt. Uralkodása idején létrehozta a világ első szociális minisztériumát. Magáról elnevezett üdülési programot indított, amelynek révén szegény gyermekek nyári táboroztatása vált lehetővé (ezt a programot folytatta 1919-ben a bolsevik rezsim, azt állítva, hogy ők találták ki).

Károly szociális érzékenységét – humanizmusa mellett – józan politikai megfontolások is táplálták, különös tekintettel az 1917. évi orosz forradalmakra. Különös gondot fordított a hadiözvegyek és -árvák ellátásának javítására, és maga kezdeményezte a világháború áldozatairól való méltó megemlékezést, amelynek keretében uralkodása kezdetén avatták fel az első hősi emlékműveket.

2) KATONAI REFORMOK

A király elrendelte a kikötözés, a botozás, a sötétzárka fegyelmi büntetések eltörlését. 1918 januárjában felvetette az önálló magyar nemzeti haderő létrehozásának szükségességét, amely mellett – József Ágost főhercegen kívül – csak két tábornok állt ki a Monarchia 25 fős tábornoki elitjéből. Ugyanebben az évben lehetővé tette a magyar nyelv használatát a katonai közigazgatásban, ahol ez nem jelentett nyelvi problémát. Jelentős személyi változásokat is eszközölt, menesztette Conradot, így lehetővé vált a hadvezetés egyfajta humanizálása is, amely csökkentette a veszte-

ségeket. A Monarchia 1916 novemberéig körülbelül egymillió katonai halottat veszített, a háború utolsó két évében – ehhez képest – „mindössze” 150 ezret.

Károly megtiltotta hátországi „civil” területek bombázását: ezt a döntését 1917. június 29-én hozta, miután a franciák szétbombázták a karlsruhe-i úrnapi körmenetet. A caporettoi áttörést követően külön megtiltotta Velence bombázását, amely pedig antant hadianyag-raktárként és főhadiszállásként is szolgált. A fronton ugyanakkor nem korlátozta az új fegyverek bevetését, így a harci gázok, a lángszóró alkalmazását sem.

A 12. isonzói csatát – Károly engedélyével – gázlövésssel kezdték meg a központi hatalmak, minek következtében mintegy 6000 olasz katona szenvedett borzalmas halált. Igaz ugyanakkor, hogy a gáz bevetésének elsődleges célja a mesterséges köd létrehozása volt, valamint 1918-tól úgynevezett kombinációs gázt alkalmaztak: az első adag viszketést okozott, amely miatt a katonáknak le kellett venniük a gázmaszkot, és ezután lőtték ki a klórgáz-gránátokat, amelyek harcképtelenné tették a őket. A nyugati fronton alkalmazott mustárgáz bevetését ugyanakkor nem engedélyezte Károly.

3) POLITIKAI REFORMOK

Károly gyakorlatilag kicserélte a birodalom politikai vezetését. Ausztriában összesen négy miniszterelnököt nevezett ki, Magyarországon leváltotta Tiszát, amely abból a szempontból jó döntés volt, hogy így megkezdődhetett a választójogi reform kidolgozása, a szociális feszültségek enyhítése. Mindenképpen rossz döntésnek bizonyult viszont abból a szempontból, hogy Tisza volt Magyarország erős embere, akit nem tudtak mással pótolni. Károly legfontosabb döntése az 1918. október 16-án kiadott manifesztuma volt, amely szövetségi állammá alakította Ausztriát. Ezzel megreformálhatta volna a Monarchia egészét is, de az antant propagandája ekkor már érezte hatását, amely végül a dualista állam szétzúzásához vezetett.

Politikai döntéseiben Ferenc József konzervatív hagyományait követte. Szinte vakon bízott az arisztokratákban, és ha tehetné, kerülte a polgári politikusok kinevezését. Magyarországon erre eklatáns példa volt gróf Esterházy Móric miniszterelnöki kinevezése, akit gyakorlatilag komolyabb politikai múlt nélkül emelt kormányfővé. Esterházy a korban szokatlanul fiatalon, 36 évesen kapta meg a kormányalakítási megbízást.

Miután azonban legtöbb *homo novusa* elégtelen teljesítményt nyújtott 1917-ben, Károly visszanyúlt az előző politikusi körhöz. Ennek révén nevezte ki Wekerle Sándort miniszterelnökké, illetve 1918-ban Burián István külügyminisztert is reaktíválta. 1918 januárjában az ausztriai munkássztrájkok idején komolyan fontolóra vette egy katonai kormány megalakítását, végül azonban letett erről a tervéről, leginkább attól tartva, hogy a hadsereg véres kézzel fogja fenntartani a rendet.

Fontos döntés volt részéről a politikai foglyok részére adott amnesztia, amely nagylelkűséget azonban nem értékelték a döntően nemzetiségi izgatók. Eklatáns

példa erre a cseh Kramar esete, vagy az olasz irredenta mozgalom patrónusa, az Endrici bíboros ellen indított eljárás leállítására. Az amnesztia kiadásának előkészítésébe csak feleségét vonta be; a bécsi német nagykövet jelentésében így háborgott: „A császár olykor kihagyta a döntésekből báró Arzot, ahogy gróf Czernin minisztert is, ahogy ez a hírhedt amnesztia kapcsán egészen világosan napvilágra jutott. Ennek személyesen is tanúja lehettem, amikor egy étkezésemre vettem részt, amit Czernin gróf a Bécsben tartózkodó Hindenburg tábornagy és Ludendorff tábornok tiszteletére adott. A fogadás alatt értesültünk az amnesztia híreről. [...] A beszélgetés érthető módon rögtön elakadt, de csak étkezés után tudtuk meg, mi is történt valójában, és mind Czernin, mind Arz látható módon le volt sújtva. Egyikük sem sejtette a császár szándékát, és érthető módon igen kellemetlenül fogadták, hogy egy ilyen fontos kérdésben még a vezérkari főnökkel sem egyeztetett.”

4) BÉKEKÖTÉS KEZDEMÉNYEZÉSE

Károly legfontosabb politikai tette az első világháború lezárásának kísérlete volt. 1916. december 12-én – hat nappal Bukarest elfoglalását követően – Károly kezdeményezésére a központi hatalmak békeajánlással fordultak az antanthoz, amely az akkori hadihelyzetnek megfelelő status quo alapján békét kínált. Az antant – döntően Franciaország elutasítása miatt – negatív választ küldött. Károly azonban további kísérleteket is tett. Kezére játszott, hogy feleségének fivérei a belga hadseregben szolgáltak, és az ő segítségükkel levelet juttatott el a franciáknak, amelyben ígéretet tett Belgium és Szerbia kiűrésére, valamint Elzász-Lotaringia Franciaországhoz való csatolására. E döntésébe feleségén kívül senkit sem vont be. A levél válasz nélkül maradt, de 1918 áprilisában Clemenceau kiszivárogtatta, hogy denuncálja Károlyt a németek előtt. A kirobbanó botrány lehetetlenné tette a további békekötési szándékok megvalósítását. Károlyon kívül egyetlen hadviselő fél se akarta lezárni a háborút a status quo alapján – hiába citálják sokszor Wilson 14 pontját, hiszen ezek magukban foglalták az ellenség birodalmainak potenciális felosztását. Érdemes azt is megjegyeznünk, hogy az első világháború politikai vezetői közül messze Károly rendelkezett a legtöbb tapasztalattal a háború valóságát érintően, hiszen ő ténylegesen az első vonalból látta a háborút.

ÖSSZEGEZVE

IV. Károly egyik legfőbb erőssége a szociális érzékenysége volt, amely mély humanizmusából és vallásosságából következett. Politikusként azonban sokszor váratlan döntéseket hozott, amelyek következményeit nem tudta pontosan felmérni. Számot kell azzal is vetnünk, nem valószínű, hogy lett volna olyan ember, aki képes lett volna megmenteni a birodalmat ugyanezen konstellációkban.

Bírálói közül az egyik, az általa leváltott – így sértett – Koerber osztrák miniszterelnök úgy jellemezte (akkoriban természetesen nem publikus módon): Károly

harmincéves királyként úgy néz ki, mint egy húszéves kadét, és úgy cselekszik, mint egy tízéves gyerek.

Egy uralkodó arcéle

Károly tehát fess, jóképű férfinak számított, környezete már főherceg korában kivételes karizmájáról számolt be. Vallásos életvétele kemény aszkézissel egészült ki: ennek jegyében családjával két hústalan napot is tartott – ezzel egyébként szolidaritást vállalt a birodalom lakosságával, amely kényszerűségből ugyanígy kellett, hogy cselekedjék az élelemhiány miatt. Mint említettük, Károly jó lovasnak számított, tudott gépkocsit is vezetni, emellett megtanították úszni is. Szívesen használta a fényképezőgépet, amelynek használatára a hadseregben tanították meg. Nagyon szerette a természetet, így számos gyalogtúrán is részt vett. Ferenc Józseffel ellentétben, nem ódzkodott a modern technikai vívmányok használatától. Különösen igaz volt ez a telefon esetében: számos fontos utasítást le sem írt, egyszerűen távbeszélőn közölte döntését – száz éve mindez hihetetlen újításnak számított. (Így történt ez Tisza leváltásának esetében, amikor Magyarországon éles visszhangot váltott ki a világháború idején, hogy gróf Tisza István miniszterelnököt is vonaton, távbeszélő útján szólította fel lemondásra.)

Az alattvalókkal is jóval közvetlenebbül tudott érintkezni, mint elődje, és a hadseregben belül is közvetlenebb parancsnoknak bizonyult. Károly érzékeny volt az egyes nemzetiségek problémáira; ennek egyik nevezetes esete volt a Debreceni Egyetem 1918. évi felavatása, ahol a cívisváros vezetése a császári himnusz (*Gott erhalte!*) eljátszásával igyekezett kedveskedni az uralkodónak, aki azonban felismerte az ebből fakadó „48-as” következményeket, és leállította a katonazenekar játékát.

Mozgó uralkodása során két év alatt a birodalom szinte minden szegletét felkereste Vorarlbergtől Bukovináig, Csehországtól Boszniáig. A vezérkar székhelyét a csehországi Teschenből a Bécs melletti Badenbe telepítette, és ha a császárvárosban tartózkodott, leggyakrabban a Bécstől délre fekvő Laxenburg kastélyában szállt meg.

A bukás

1918. november 3-án a Monarchia fegyverszünetet kötött az antanttal. Addigra azonban a dualista állam már – de facto – nem létezett, mivel a nemzeti tanácsok sorra kinyilvánították függetlenségüket.

A vég keserű leckét tartogatott az uralkodó számára, hiszen főparancsnokként neki kellett volna lezárnia a háborút. Egy elkeseredett és éjszakába nyúló, hosszas tárgyalást követően végül Arz vezérezredest nevezte ki főparancsnokká, akinek ebben a minőségében kellett megkötnie a fegyverszünetet. A király gyakorlatilag nem aludt ezekben a napokban, környezete igencsak aggódott érte, mivel borzasztó

lelki-testi állapotban volt. Károlyi Mihály egyenesen úgy vélte, hogy Károly öngyilkos lesz, de a magyar politikus ezúttal is tévedett.

Károly november 11-én lemondott ausztriai, november 13-án pedig magyarországi uralkodói jogairól. De *nem magáról a trónról!*

A magyar közjogi rendszer az *idoneitás* elvesztése (ha valaki szellemileg vagy testileg alkalmatlanná válik az uralkodásra; ez történt V. Ferdinánd esetében 1848 végén, bár ennek a szabadságharc közepette kevés gyakorlati következménye volt) kivételével nem is tette lehetővé a magyar király lemondását. Károly az ún. eckartsauai nyilatkozatban a következőket deklarálta: „Trónra lépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam; amely háború keletkezésében semmi részem nem volt. Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettől vagyok áthatva.

Ennél fogva minden részvételről az államügyek vitelében visszavonulok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövődő államformáját megállapítja.”

A nyilatkozatról értesülve a korábban még Károly által kinevezett Károlyi Mihály, valamint a Magyar Nemzeti Tanács a *népköztársaság* kikiáltásáról döntött november 16-án. (Szabad György értelmezése során utóbb ezt köztársaságként kezeljük. Bár ez az álláspont sok szempontból támadható, mindazonáltal a jelenlegi szakmai-jogi konszenzus alapján ezt tekintjük az I. magyar köztársaságnak.)

Károly 1919. március 23-án arra kényszerült, hogy távozzék Ausztriából, ahol addig gyakorlatilag házi őrizetben tartották. Az uralkodó Svájcba távozott, ahol a Boden-tó mellett fekvő Wartegg-kastélyban élt.

Svájci exiliuma idején írták alá a saint-germaini, majd a trianoni békeszerződéseket, amelyek *de iure* is felosztották a Monarchiát, és szétszabdalták a (kelet)-közép-európai térséget. Ennek ellenére mind Ausztriában, mind Magyarországon, sőt az elcsatolt területeken is jelentős politikai bázisa maradt a királyhoz, de mindenképp a monarchikus államformához hű, ún. legitimistáknak. Ezen politikai csoport legerősebb frakciója Károly visszatérése mellett tört lándzsát: jóval kevesebben voltak az ún. szabad királyválasztók, akik az 1505. évi rákosi végzés alapján egy új, nemzeti király megválasztásában gondolkodtak.

A királykérdés így 1920 folyamán végig napirenden maradt hazánkban.

A király visszatér

1921. március 26-án visszatért a Magyar Királyságba IV. Károly király. Mivel a naptárban március 27-re esett húsvét, Károly első restaurációs kísérlete – a korabeli sajtó megnevezése nyomán – húsvéti királypuccsként híresült el, a későbbi események után pedig a korabeli közvélemény az ekkori történéseket első királypuccsként is emlegette. Paradox módon ezt a Horthy-korszakban született kifejezést az 1945

után hatalomra kerülő bolsevik rezsim is változtatás nélkül vette át: a királyellenesség végeredményben még e két gyökeresen szemben álló rendszer között is kapcsolatot jelentett.

Károly visszatérte a Horthy-korszak első komolyabb politikai válságát hozta el. Az 1919. évi Tanácsköztársaság összeomlását követően a Horthy Miklós nevével fémjelzett ellenforradalmi rendszer a gyűlölt népköztársasági államformát elvetette, és mivel az ország lakosságának jelentékeny része továbbra is királypártinak, legitimistának számított, a hazánk történelmében balvégzetű respublika nem lehetett megfelelő alternatíva.

A vezető politikusok közül olyan jelentős személyek számítottak királypártinak, mint gróf ifj. Andrassy Gyula, gróf Apponyi Albert, Beniczky Ödön, Rakovszky István, gróf Sigray Antal. A legitimisták politikai crédóját a *Magyar Királyság* című lap így foglalta össze 1919. november 24-én: „Rendet akarunk; a konszolidációnak a királyság a legbiztosabb garanciája [...] A döntés csak egy lehet; királyság. Föltétlenül számolni kell a magyar nemzet ama hangulatával, hogy a meggyűlölt köztársaság helyett visszatérjünk a monarchikus államrendre.”

A legitimisták pozíciói – követve a Magyar Királyság korábbi időszakaira is jellemző trendet – különösen a Dunántúl római katolikus lakossága körében számított erősnek. Károly visszatérési kísérletében az is fontos elemet jelentett, hogy sem az Ausztriával kötött saint-germaini-, sem a trianoni békediktátum nem mondta ki – *expressis verbis* – a Habsburg-dinasztia trónfosztását, jóllehet az Osztrák Köztársaság hamar *familia non gratá*vá nyilvánította a volt uralkodói családot, és – vagyonuk konfiskálása után – Károlynak 1919 márciusában el kellett hagynia az országot.

Magyarországon pedig az 1920. évi I. törvénycikk azt mondta ki, hogy „a királyi hatalom gyakorlása 1918. november 13-án megszűnt”, egyben lefektette a kormányzói jogkör alapjait. Horthy Miklós fővezért 1920. március 1-jén a magyar nemzetgyűlés kormányzóvá választotta.

Egy váratlan politikai manőver

Horthy és Károly között rendszeres levelezés folyt 1919–1921 folyamán. Horthy megnyilatkozásait a király pozitívan értékelte, sőt, azokban a restauráció egyik biztosítékát is látta. A trianoni békediktátum aláírása előtt, 1920 májusában Károly egyenesen így fogalmazott: „Kérem, hogy eddigi hűségével és odaadásával készítse elő visszatérésemet”.

Az altengernagy számos alkalommal definiálta magát legitimistaként, 1920 szeptemberében például így nyilatkozott Sigraynak: „Az arcomba köphetsz, ha egyszer valami más leszek, mint elkötelezett legitimista.” Horthy javára írható, hogy nem hitegette hamis illúziókkal az egykori Legfelsőbb Hadurat, mindig hangsúlyozta, hogy a restauráció pillanatnyilag nem aktuális, ám azt a külpolitikai helyzet kedvezőbbé válásával nem zárta ki. Ez a helyzet azonban a békediktátumok aláírása

után sem javult, mi több, Olaszország 1920 novemberében abban állapodott meg a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, hogy a Habsburgok visszatérését minden módon megakadályozza.

Mindennek következtében 1921. március 27-én bombaként robbant a hír az országban, hogy Károly az előző nap este Szombathelyre érkezett. Visszaérkezéséről a király a legitimistákat sem értesítette, ráadásul inkognitóban Ausztrián is keresztül kellett utaznia, hogy két és fél év elteltével ismét magyar földre léphessen. A húsvéti időpont választása valószínű szimbolikus jelleggel is bírt a mélyen vallásos Károly számára, valamint az a szempont is szerepet játszhatott, hogy az uralkodó számíthatott arra: az ünnep miatt a kormány és hadsereg reakciója lassabb lesz, így kvázi kész helyzet állhat elő.

Mindazonáltal Horthyt nem érte teljesen váratlanul Károly lépése, hiszen a királyt – ahogy írtam – már korábban a „*der Plötzliche*” kétes értékű jelzővel illették. Most is hirtelennek tűnő stratégiai döntést hozott, és – ahogy ez korábban is történt – sok esetben kiszámíthatatlanná tette politikáját.

Károly március 24-én lépte át a francia–svájci határt, majd Bécsbe utazott, és innen érkezett a vasi székhelyre. Az ekkor éppen a vármegyében tartózkodó gróf Teleki Pál miniszterelnök 25-én hajnalban találkozott az uralkodóval, és – a külpolitikai helyzetre tekintettel – kérte, hogy azonnal térjen vissza Svájcba. Károly azonban kijelentette, hogy nem megy vissza az alpesi országba. A király – Teleki nyilatkozata ellenére – teljesen biztos volt abban, hogy Horthy át fogja adni neki a főhatalmat. A környezetében lévő legitimista politikusokat ezért arról faggatta, hogy az altengernagy hercegi címmel való felruházása, valamint a Habsburg Birodalom legnagyobb katonai kitüntetésének, a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjének átadása megfelelő jutalom lesz-e e neki a tetteért.

Károly és Horthy találkozója

Ezen előkészületek után, húsvét hajnalban a király gépkocsin Budapestre utazott, ahol a budai Várban szárnysegédei bejelentették a kormányzónál. A helyzetre jellemző, hogy Horthy egyik szárnysegéde, mivel egyszerűen azt hitte, hogy a vendéget bejelentő ezredesnek elment az esze, már a törzstiszt fogságba vételét fontolgatta.

A kezdeti bonyodalmak után végül mégis sor került Károly és Horthy találkozójára. A kormányzó emlékirataiban leírta, hogy a király a hatalom átadását kérte tőle, és a korábban említett jutalmak mellett a király felajánlotta neki a hercegi címet, amit a szegedi és az otrantói előnévvel viselhetett volna, utalva 1919. évi érdemeire, valamint a Monarchia legnagyobb első világháborús tengeri győzelmére. Érdemes megjegyeznünk, hogy Károly egyből a legmagasabb főnemesi rangba emelte volna a baronátussal sem rendelkező Horthyt, és annak a kitüntetésnek az átadására is készült, amelyet a világháború folyamán egyedül Frigyes főherceg, valamint Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök kapott meg. Természetesen 1921-ben ezen aktusnak jóval kisebb súlya lett volna, mint például 1917-ben.

Horthy azonban elutasította Károly ajánlatát, és a restauráció külpolitikai következményeit hangoztatta. A kormányzó kétségtelenül igen kínos helyzetbe került, nem pusztán a király trónra lépésekor letett esküje miatt, hanem mert lényegében Károlynak köszönhetette azt a befolyást, amely kormányzóvá választásához vezetett. A király léptette elő ugyanis előbb ellentengernaggyá, egyben az osztrák–magyar flotta főparancsnokává, majd a háború végén altengernaggyá. Horthy e magas beosztása révén válhatott az ellenforradalmi erők vezérévé.

A kormányzó felhívta a király figyelmét arra, hogy visszatérése az ország csehszlovák–román–délszláv megszálláshoz, mi több, a Magyar Királyság végéhez fog vezetni. Horthy érvei végül eredménnyel jártak, mivel a tárgyalást követően Károly visszatért Szombathelyre, ám április 5-ig nem hagyta el az ország területét. A kormányzó álláspontját már húsvéthétfőn visszaigazolta egy olasz–román dekrétum, amely Magyarországgal szembeni casus belliként nevezte meg azt a helyzetet, ha a Habsburg-ház valamely tagja elfoglalja a magyar trónt. Másnap Belgrád is csatlakozott ehhez a követeléshez, majd 30-án a csehszlovákok küldtek ultimátumot, amely Károly azonnali távozását követelve háborút helyezett kilátásba. A három antantbarát állam reakciója – bár némileg talán túlzónak tűnt – mégsem volt megalapozatlan: a későbbi kisantant államok joggal tarthattak az Osztrák–Magyar Monarchia alapkövét jelentő dinasztikus elv érvényesülésétől és megerősödésétől, amely ezen újonnan összetakolt ál-nemzetállamok halálához vezethetett volna.

Károly döntésének mozgatórugóit a mai napig nem sikerült teljesen föltárni. A legvalószínűbb verzió, hogy Aristide Briand francia miniszterelnök biztatására kelt útra, aki egyértelműen az egyik legmérsékeltőbb francia politikusnak számított. Briandról köztudott volt, hogy szimpatizál Károllyal – különösen annak 1917. évi békekötési szándéka miatt –, és többször kritizálta a versailles-i békerendszert is. A király a francia elnök szerepére utalhatott, amikor tárgyalásuk során megemlítette Horthynak, hogy Párizsból kapott információk alapján úgy hitte, a megérkezését időszerűnek tartják és üdvözlik majd Magyarországon.

Károly távozásakor a következőket fogalmazta meg: „Visszatértem Magyarország áldott földjére, mert távol szeretett hazámtól, melyhez feloldhatatlan szent eskü és vérem szava köt, minden perc szenvedés rám nézve. Visszatértem, mert szentül meg vagyok győződve arról, hogy ezen súlyosan megpróbált ország csakis törvényes koronás király vezetése alatt tudja visszaszerezni teljes belső nyugalma és azon törvényes rendet, mely feltétele hazánk újbóli felvirágzásának.” Ezzel együtt Károly azt is kérte, hogy a nemzet támogassa Horthyt, aki „a nemzetgyűlés bizalma alapján jelenleg az államfő nehéz és súlyos felelősséggel való tisztét betölti”.

Az első királypuccs több drámai változást idézett elő: Teleki miniszterelnök első kormányának bukásához vezetett. Károly első visszatérési kísérlete során a gróf több ponton hibázott, ezért felajánlotta lemondását a kormányzónak, aki el is fogadta azt. Emellett felgyorsultak a csehszlovák–román–délszláv tárgyalások is, amelyek a kisantant létrejöttét eredményezték.

A második kísérlet

Károly első visszatérési kísérletéből tanulva, második alkalommal már alaposabb előkészület után igyekezett újra betölteni a trónt. 1921. október 20-án repülőgéppel Nyugat-Magyarországra érkezett, igen kalandos körülmények közepette. Az utat Zitával meg egy pilótával tette meg Károly: a repülés során kis híján felrobbant gépük, mivel szivárgott a benzin. További gondot jelentett, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű meleg ruha, miközben a gép utazómagassága 3500 méter volt. Szombathelyen a legitimista politikai körök támogatásával kormányt alakított és csapatokat szervezett.

Egységei október 23-án érték el Budaörs térségét, ahol kisebb ütközetre került sor a Horthyhoz hű reguláris csapatokkal, valamint a döntően egyetemistákból verbuvált milíciával. A kormányzóhoz hű csapatok számára komoly dilemmát jelentett a Károllyal való harc: hiszen trónra lépése idején minden katonának le kellett tennie az esküt a királyra, amely ezt a mondatot is tartalmazta: „Esküszünk, hogy Károly, Magyarország apostoli királya iránt [...] hűséggel és hódolattal viseltetünk”.

Miután azonban világossá vált, hogy a kormányzó fegyverrel is megvédi a fővárost, Károly visszavonult, mert nem akart további vérontást. Addigra ismét mozgásba lendült az antant diplomáciája, és Károlyt internálták a tihanyi apátságba. A helyzetet mi sem jellemzi jobban, mint Beneš október 23-i ultimátuma: „Károly Magyarországon való maradása számunkra casus bellit jelent. Ha nem marad Magyarországon akkor is a legnagyobb elszántsággal diplomáciai és katonai nyomást fogunk gyakorolni annak érdekében, hogy [...] külpolitikailag is leszámoljunk a Habsburgokkal”.

Károly ekkori lelkiállapotát mindennél jobban mutatja Tihanyban kiadott nyilatkozata: „A magyar kormány azon eljárása ellen, amellyel Engem a Nagykövettek Tanácsának határozata alapján az angol Duna-flottila parancsnokának kiszolgált, óvást emelek és tiltakozom, minthogy a magyar törvények értelmében mint magyarnak elvitathatatlan jogom van magyar területen tartózkodni. Károly.”

Az angolok kezdeményezése nyomán a királyt Madeira szigetére száműzték – lényegében a Napóleon esetében bevált receptet követték. A Nemzetgyűlés 1921 őszén a magyar történelemben harmadszor detronizálta a Habsburg-házat, egyben üresnek nyilvánította a trónt. Horthyék e döntését hevesen bírálták a legitimisták, de azt ők is elismerték, hogy jelentős antant nyomás állt e jogszabály háttérében, és reális veszélynek tűnt, hogy az országot egyszerűen lesöprik a térképről, valamint maradék területét is felosztják a kisantant államai között.

Forrásaink alapján az sem elképzelhetetlen, hogy a kisantant ügynökei hitették el Károly környezetével, van esély a restaurációra. Valódi céljuk Horthy hatalomból való kiütése is lehetett, hogy az ország visszatérjen a kisantant számára legkedvezőbb állapotba: a (nép)köztársasági káoszba.

IV. Károlynak azonban nem tartott sokáig a számkivetés, mivel 1922. április 1-jén meghalt influenzában. A Madeira szigetére száműzött uralkodó halála után a királyság még jó negyedszázadig fennállt, ám már csak megüresedett trónnal.

Az a villa, ahol Károly madeirai száműzetése idején tartózkodott, 2016 nyarán porig égett.

A király és a zsidóság

Károly személyének vizsgálata során megkerülhetetlen annak hangsúlyozása, hogy személyében a hazai zsidóság is egyik legfőbb patrónusát tisztelte. Bár a Kádár-korszak, majd pedig a III. köztársaság egyik neves történésze, Hajdu Tibor, igazságtalan módon, többször az antiszemita jelzővel illette a királyt, a korabeli források, visszaemlékezések pont ellentétes képet vázolnak fel számunkra. Hajdu vádjának legfőbb támaszát az adta, hogy mikor Károly kormányalakítással bízta meg Károlyi Mihályt 1918 október végén, az uralkodó megkérdezte tőle: „Hány zsidó miniszter lesz a kormányában?”

Kétségtelen az is, hogy az ekkori katolicizmusban sokszor jelen volt az antiszemitizmus, bár messze nem abban a formájában, ahogy ezt a mai balliberális körök láttatni szeretnék. Az első világháború idején kétségtelenül megerősödött az antiszemitizmus, döntően a galíciai zsidó menekültek, valamint a nagyiparosokkal, hadiszállítókkal szemben megfogalmazott – sokszor nem teljesen alap nélküli – vádak következményeképpen. Károly politikájában azonban ezek a folyamatok nem látszanak és nem is jelentkeztek, sőt mi több, 1917-ben Hazai Samu vezérezredest bízta meg a Monarchia összes utánpótlásának főnöki címével, aki asszimilált zsidó volt. Hazai így a háborús viszonyok között az egyik legfontosabb posztot töltötte be, amikor pont ezen a téren fogalmazódtak meg a legsúlyosabb vádak a zsidósággal szemben. Károly és a zsidóság jóval bonyolultabb és tisztázottabb kapcsolatát az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem által szervezett három konferencia is részletesen bemutatta 2014–2016 között.

Azt is tényként jelenthetjük ki, hogy a király regnálása idején elképzelhetetlen lett volna a zsidóság későbbi jogkorlátozása – önmagában azon humanizmus miatt, amely nem jellemezte a militarista és a világháborút közvetlen véres valóságában megtapasztaló Horthy-korszakbeli politikai elitet. Az is tény ugyanakkor, hogy Károly nem rendelkezett személyes tapasztalatokkal az 1918–19. évi népköztársasági, majd tanácsköztársasági időszakról, amelynek döntő szerepe lett a numerus clausus jogkorlátozó törvényének megalkotásában.

Boldoggá avatási eljárás

Károlyt már életében sokan szentként tisztelték. A konzervatív politikai és társadalmi körök kezdettől fogva felismerték az uralkodó mély humanizmusát, amelynek egyes elemeit a korábbiakban mi is ismertettük. Már az 1920-as években imakörök szerveződtek a király személye köré, és bizonyos kultusza is kialakult. Ezt azonban a harmincas évek világa hamar elmosta, mi több, a nácik szemében szálka

volt a Habsburg-család, különösen Ottó, akinek ausztriai trónigénye veszélyeztethette az Anschlusst.

A Károly boldoggá avatásával kapcsolatos iratok nem nyilvánosak, a vatikáni Titkos Levéltárban vannak elhelyezve. Így csak a publikálásra került anyagokra, információkra szorítkozhatunk; nem tudjuk például, hogy az *advocatus diaboli* („az ördög ügyvédje” – azon információkat gyűjtő teológus, akinek az a feladata, hogy bemutassa: az adott személyt miért nem lehet boldoggá/szentté avatni) pontosan milyen anyagot állított össze Károllyal kapcsolatban.

Károly boldoggá avatásában kulcsszerepet játszott Szent II. János Pál pápa, akinek családja mélyen tisztelte az uralkodót: *Karol Wojtyła* éppen ezért is kapta keresztnévét 1920-ban. (A pápa szülővárosa, Wadowice 1918-ig a Monarchia része volt.)

Károlyt rövid uralkodása során többen illették a *békefejedelem* (Friedensfürst, princeps pacis) jelzővel. Ezt a bibliai hagyományra visszavezető képet sokszor alkalmazták uralkodók, pápák esetében, mégis az utolsó magyar király esetében igen jól védhető attribútumot jelentett, hiszen ez kiegészült az első magyar király által az *Intelmek*ben is megfogalmazott életelvvvel, amely az uralkodó egyik legfontosabb kötelességévé a béke megőrzését és megtartását tette. Ám a háború erre a károlyi jelzőre is árnyékot vetett: az egyik osztrák–magyar tábornok, Edmund Glaise-Horstenau is feltette a kérdést: lehet-e az ember *egyszerre* békefejedelem és Legfelsőbb Hadúr?

Károly boldoggá avatása súlyos politikai feszültséget hordozott magában, hiszen például Ausztriában egészen 1962-ig érvényben volt az ún. Habsburgergesetz, vagyis hogy az egykori uralkodóház tagjai nem léphettek osztrák területre. Hazánktól eltérően Ausztriában nem 1848/49 miatt kárhozzátják leginkább a dinasztiát, hanem az első világháború miatt. A köztársasági Ausztria nemcsak Ferenc Józsefben, hanem Károlyban is háborús bűnöst látott, és ez a hagyomány ma is jellemzi az SPÖ, valamint a Zöldek mentalitását. A korábbiakban ismertetett tényekkel összhangban a boldoggá avatás komoly vitákat váltott ki a Monarchia más utódállamaiban, valamint Franciaországban is.

A legsúlyosabb kritika Károllyal szemben természetesen maga a háború volt. Jóllehet a világháború elindításában neki semmilyen része sem volt, továbbá törekedett annak lezárására is, tény, hogy saját személyes döntése volt a hadsereg-főparancsnokság átvétele. Ezzel magára vállalta a háború utolsó két évének emberi, anyagi és morális veszteségeit. További érdekes tény, hogy II. Miklós orosz cárt, aki szintén maga vezette seregeit 1915 nyara óta, az orosz ortodox egyház avatta szentté – döntő mértékben azért, mert a bolsevizmus áldozataként egyértelműen mártírnak tekinti a Romanov uralkodót és családját. A sors kegyetlen ironiája, hogy néhány hónapig – 1916. november végétől 1917. március 10-ig – úgy folyt a háború, hogy a két uralkodó egymás ellen harcolt.

Károly háborús szerepvállalásának kritikája tetemes politikai bírálatokkal is kiegészült. A liberális világképben ugyanis a Monarchia a mai napig a népek börtöne, egyben a klerikális reakció egyik legfőbb fészke is. Ezen szempont miatt a bol-

doggá avatási eljárás a napjainkat olyannyira jellemző ideológiai háború egyik csaterévé változott.

Az eljárást XII. Piusz nyitotta meg, még 1949-ben. Mint minden hasonló esetben, természetesen az Egyház részéről is markáns politikai szempontok merültek fel az eljárás elindításában: a pápa ugyanis ideológiai hadjáratot indított a kommunizmus, valamint a párhuzamosan terjedő ateizmus ellen. Károly személyében az akkori pápa mindenekelőtt a *katolikus politikus eszményképét* fedezte fel.

Annyit lehet tudni még a boldoggá avatással kapcsolatban, hogy Károly esetében igazoltak egy imameghallgatást, ez kiegészülve erényes, példaértékű életével, házasságával és humanizmusával, már elegendőnek bizonyult a cím megadásához. Erre 2004 őszén került sor: II. János Pál pápa ekkor avatott utoljára boldogokat és szenteket, hiszen 2005 tavaszán meghalt.

Érdekességképpen említem, hogy a Károlyval egy időben boldoggá avatottak között találjuk Katharina Emmerich nővért is, aki a 19. század folyamán misztikus jelenések egész sorát látta az Újszövetség idejéből, és különösen a Szűz Máriával kapcsolatos látomások révén vált ismertté. II. János Pál jól ismerve a magyar apostoli királyi cím mibenlétét, valamint Szent István 1038. évi felajánlását, tudatosan köthette össze ezt a két boldoggá avatást.

A szentté avatásnak azonban mára már súlyosabb feltételei vannak, és mivel Károly nem szenvedett vértanúhalált, csoda igazolása lenne szükséges. Mindazonáltal Zita boldoggá avatása is folyamatban van.

Károly liturgikus emléknapja – unortodox módon – nem halálozási, hanem házasságkötési napja, vagyis október 21. lett.

ADELMANN ISTVÁN: *Badacsony, I.*